

КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА В УГОРЩИНІ ТА СХІДНА ПОЛІТИКА ВАТИКАНУ (1950–1989 РР.).

Скиба І. І.

ВСТУП

Після Другої світової війни відбулися суттєві зміни в діяльності історичних церков в Угорщині (католицька та протестантські (реформатська/кальвіністська й лютеранська/євангелістська)), зумовлені приходом до влади лівоцентристських урядів. Згідно з даними 1949 р., римо-католиками себе ідентифікували 67,8% населення, реформатами (кальвіністами) – 21,9%, лютеранами (євангелістами) – 5,2%¹. Оскільки церква як інституція стояла на заваді будівництва соціалізму, держава взяла курс на обмеження її політичної, економічної й культурно-просвітницької діяльності. Ситуація погіршилася після того, як у 1948 р. Генеральним секретарем Угорської партії трудящих (УПТ) став М. Ракоші й у країні запанувала жорстка диктатура сталінської моделі. Незважаючи на те, що 18 серпня 1949 р. Державні Збори прийняли нову Конституцію², відповідно до якої громадянам забезпечувалася свобода совісті та віросповідання, церква відокремлювалася від держави, в Угорщині відбувалися репресії проти непокірних священнослужителів. Попри утиски, гоніння та переслідування, які розпочалися на початку 1950-х років, владі не вдалося витіснити релігію з життя угорського суспільства та закрити храми. На думку дослідниці історії католицької церкви М. Балог, режим Я. Кадара (1956–1988 рр.) був золотим віком для подвійних стандартів мислення, виховання, поведінки. Діяльність церкви також стала «двоколіною»: по одній колії рухалася офіційна церква, по іншій – катакомбна, яка відхилила співпрацю з державою³.

¹ Nagy P.-T. A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában. *Kisebbség-kutatás. Minority studies*. 2014. 23. Évfolyam. 3. Szám. Old. 12.; Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія*. 2020. Випуск 1(42). С. 233.

² 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. URL: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (дата звернення: 12.05.2024); Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Вр.: Vigilia Kiadó, 1990. Old.13.

³ Balogh M. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. *Korunk*. 2-13. Október. Old. 61.

Починаючи з 1956 р., понад тридцять років Угорщиною керував Я. Кадар та очолювана ним Угорська соціалістична робітничка партія (далі – УСРП), що дозволило угорській історіографії назвати цей період епохою Кадара або кадаризмом (певна система політичних прийомів та технологій). Після революційних подій 1956 р. в Угорській Народній Республіці поряд з покращенням життєвого рівня населення, досягненням суспільної злагоди, гнучкістю в культурній сфері, були врегульовані відносини з католиками, протестантами та іншими конфесіями. У 1964 р. укладено часткову угоду з Ватиканом, а в 1977 р. відбувся візит Я. Кадара до Папи Павла VI⁴.

Хронологічні рамки дослідження – 1950 р. (рік наступу комуністичного режиму на діяльність католицької церкви та підписання з нею компромісної угоди про співпрацю)⁵ і 1989 р. (ліквідація Державного управління у справах церков та припинення дії угоди 1950 р.)⁶. Також у 1989 р. розпочалися суспільно-політичні перетворення в Угорщині. У січні 1990 р. прийнято закон «Про свободу совісті та віросповідання»⁷.

Історіографія проблеми представлена насамперед працями угорських дослідників історії католицької церкви. В Угорщині ґрунтовно вивчається діяльність як історичних церков загалом, так і найчисельнішої та найвпливовішої конфесії – римо-католицької. Відносини між державою та католицькою церквою мали великий вплив на проведення політики консолідації в Угорщині, метою якої була деполітизація суспільства після революції 1956 р. Саме тому досліджувана проблема впродовж десятиліть викликає неабиякий інтерес серед угорських дослідників. Зокрема, нами були проаналізовані праці М. Балог⁸, Г. Адріані⁹, Й. Гергея¹⁰, Н. Іжака¹¹,

⁴ Tabajdi G. Kádár János és az egyházak. *Rubikon*. 2017. 4.szám. Old. 55.

⁵ Палінчак М.М. Державно-церковні відносини в Угорській Республіці. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/897> (дата звернення: 02.05.2024).

⁶ Horváth E. A Magyarországi Református Egyház története a kommunista időkben (1945–1989). URL: <https://zsinatilevtar.hu/a-magyarorszag-i-reformatus-egyhaz-tortenete-a-kommunista-idokben-1945-1989> (дата звернення: 14.06.2024).

⁷ Палінчак М.М. Державно-церковні відносини в Угорській Республіці. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/897> (дата звернення: 02.05.2024).

⁸ Balogh M. Egyház és egyházipolitika a Kádár rendszerben. URL: https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhaz-es-egyhazpolitika-a-kadar-rendszerben (дата звернення: 06.03. 2024); *Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. Korunk*. 2-13. Október. Old. 53-63.

⁹ Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. *A Mindszenty-ügy*. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. 251 old.

¹⁰ Gergely J. *A Mindszenty-per*. Bp.: Kossuth Kiadó, 2001. 200 old.

¹¹ Izsák N. Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti szemle* 18. 2017. 1.szám. Old. 56–77.

З. Ройкі¹², М. Явора¹³, Г. Тобойді¹⁴, Яноша М. Райнера¹⁵ та інших. В Угорщині опубліковано чимало документів, спогадів католицьких єпископів та священників, у яких ідеться про непрості взаємини між церквою та державою, починаючи з кінця 1940-х років¹⁶.

В українській історіографії проблема державно-церковних відносин в Угорській Народній Республіці потребує ретельнішого аналізу, що й зумовлює її актуальність. Серед невеликої кількості публікацій насамперед слід відзначити науковий доробок М. Палінчака¹⁷ та М. Юнгера¹⁸.

1. Становище католицької церкви в Угорщині у 1950–1964 рр.

З 1945 р. угорську католицьку церкву очолював єпископ Естергомський, а з 1946 р. – кардинал Й. Міндсенті – послідовний борець з комуністичним режимом в Угорщині. Безкомпромісність єпископа призвела до того, що М. Ракоші, очільник УПТ, у січні 1948 р. заявив, що партія до кінця року наведе лад з так званою «клерикальною опозицією»¹⁹.

Прийшовши до влади в 1948 р., угорські комуністи під проводом М. Ракоші взяли за суворе обмеження релігійної активності та репресії проти церков. Головна суперечка між католицькою церквою та владою й надалі точилася навколо закладів освіти, зокрема шкільної.

¹² Rajki Z. Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. URL: <https://egyhaztortenetiszemle.hu/wp-content/uploads/2021/02/rajki-kadar.htm> (дата звернення: 12.05. 2024).

¹³ Jávör M. Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964). Doktori (PhD) értekezés. Bp., 2020. 183 old.

¹⁴ Tabajdi G. Kádár János és az egyházak. *Rubikon*. 2017. 4.szám. Old. 48–57.

¹⁵ Rajner M. J. A Kádár korszak. 1956-1989. *Magyarország története*. 22. Romsics Ignác. Bp., 2010. 112 old.

¹⁶ Mindszenty J. Emlékirataim. Felelős szerkesztő Kovács Attila Zoltán. Bp.: Gyomai Kner Nyomda Zrt., 2015. 664 old.; Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. 375 old.; Czetz V. Mindszenty Bodajkon. Dokumentum. *Egyháztörténeti szemle* 9. 2008. 1.szám. Old. 48–59.

¹⁷ Палінчак М.М. Державно-церковні відносини в Угорській Республіці. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/897> (дата звернення: 02.05.2024); Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи). Дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Одеса, 2014. 414 с.

¹⁸ Юнгер М. Антиккомуністична опозиція в Угорщині (1968–1990 рр.). Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2018. 23 с.

¹⁹ Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. Old. 10.

Кардинал Й. Міндсенті наполягав на тому, щоб управління шкільною освітою зберігалося за церквою. Проте 16 червня 1948 р. держава взяла під свій контроль систему освіти в Угорщині, а у вересні того ж року обов'язкова релігійна освіта в школах переводилася на факультатив²⁰.

Антикомуністична позиція Й. Міндсенті викликала негативну реакцію з боку влади – 26 грудня 1948 р. він був заарештований²¹, а 3–8 лютого 1949 р. засуджений до довічного ув'язнення²². 7 січня 1949 р. з'явилася заява Ватикану, у якій заступник державного секретаря Святого Престолу Д. Тардіні висловився проти переговорів з угорською владою²³. Засудив арешт єпископа й Папа Пій XII²⁴, східна політика якого не відзначалася лояльністю до правлячих комуністичних режимів у країнах Центральної та Східної Європи. Після арешту Й. Міндсенті функції Голови католицької церкви Угорщини виконував єпископ Й. Грес, проте недовго, оскільки також був заарештований у 1951 р. за «антидержавну змову». Вийшовши на волю у 1956 р., продовжив виконувати свої обов'язки²⁵.

На початку 1950-х років католицькі ієрархи погодилися на співпрацю з правлячим режимом. 30 серпня 1950 р. у результаті тривалих переговорів було підписано угоду між католицькою церквою та владою, згідно з якою єпископат визнав Угорську Народну Республіку й зобов'язався не протидіяти державній політиці, не використовувати церкву в антикомуністичних цілях. Натомість церкві дозволялася релігійно-просвітницька й місіонерська діяльність, надавалася фінансова допомога на будівництво культових споруд²⁶. Отже у 1950 р. угорський комуністичний режим зініціював лояльний до себе «рух священників за мир». Проте з таким рішенням не погодився

²⁰ Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. Old. 10.

²¹ Czetz V. Mindszenty Bodajkon. Dokumentum. *Egyháztörténeti szemle* 9. 2008. 1.szám. Old. 48, 54.

²² Mindszenty J. Emlékirataim. Felelős szerkesztő Kovács Attila Zoltán. Bp.: Gyomai Kner Nyomda Zrt., 2015. Old. 37.

²³ Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. Old. 12 –13.

²⁴ Izsák N. Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti szemle* 18. 2017. 1.szám. Old. 56.

²⁵ Szóts Z.-O. A kommunizmus támadása a keresztény egyházak ellen – A Mindszenty-per hetven év távlatából. URL: <http://ujkor.hu/content/kommunizmus-tamadasa-keresztény-egyhazak-ellen-mindszenty-per-hetven-ev-tavlatabol?fbclid> (дата звернення: 06.03. 2024).

²⁶ Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи). Дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Одеса, 2014. С. 179.

Святий Престол²⁷. Для угорських священнослужителів співпраця з владою була вимушеною, оскільки стала певною гарантією виживання. Водночас державі вдалося перетворити частину кліру в слухняне знаряддя здійснення своєї внутрішньої та зовнішньої політики, а незгідних душпастирів переслідували й піддавали репресіям. З 1946 р. до 1972 р. було заарештовано від 1500 до 2000 католиків (священників і вірників)²⁸. У 1950 р. припинили свою діяльність чернечі ордени. З 7 вересня до 5 грудня звільнялися приміщення монастирів з метою передачі в державну власність. Згідно з даними «Католицького альманаху» 1988 р., 2300 монахів та 8800 черниць були розпорощені територією країни²⁹.

Оскільки «рух священників за мир» не визнавався Ватиканом, упродовж наступних п'яти років Святий Престол не видав жодного документу, який би стосувався конкретно Угорщини. Лише 29 червня 1956 р. Папа Пій XII в апостольському листі звернувся до вірників соціалістичних країн з проханням зберегти віру, незважаючи на переслідування та страждання³⁰. У січні 1957 р. зі згоди Ватикану за отримання посад завдяки лояльному ставленню до влади були позбавлені високих чинів єпископські вікарії, голови канцелярій: усього 21 особа (призначені Держуправлінням у справах церков). 16 липня 1957 р. Свята соборна конгрегація (Sacra Congregatio Concilii) закликала католицьких священників протягом шести місяців припинити політичну діяльність, щоб не бути відлученими Святим Престолом від церкви. За не виконання цього рішення в лютому 1958 р. Ватикан відлучив від церкви трьох учасників «руху священників за мир»: Я. Мате, Р. Горвата, М. Берестощі, що погіршило відносини між Угорщиною та Ватиканом. Відлучення від церкви діяло до 15 липня 1971 р., тобто до врегулювання питання, пов'язаного з кардиналом Й. Міндсенті³¹.

²⁷ Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. Old. 317, 347.

²⁸ Szóts Z.-O. A kommunizmus támadása a keresztény egyházak ellen – A Mindszenty-per hetven év távlatából. URL: <http://ujkor.hu/content/kommunizmus-tamadasa-keresztény-egyházak-ellen-mindszenty-per-hetven-ev-tavlatabol?fbclid> (дата звернення: 06.03. 2024); Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 233.

²⁹ Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. Old. 19, 353–357.

³⁰ Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. Old. 22.

³¹ Balogh M. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. *Korunk*. 2 – 13. Október. Old. 54.

XX з'їзд КПРС 1956 р. суттєво вплинув на суспільно-політичне піднесення в Угорській Народній Республіці. Унаслідок цього помітно активізувалася й діяльність католицької церкви. Проте історичні церкви не брали надто активної участі в революційних подіях 1956 р. Після початку угорської революції Папа Пій XII 28 жовтня видав енцикліку – «*Luctuosissimi eventus*» – звернення до світової громадськості з проханням молитися за Угорщину, а 31 жовтня вітав звільнення примаса Й. Міндсенті³². 3 листопада 1956 р. єпископ виступив з промовою на угорському радіо, в якій назвав події, що відбувалися, визвольною війною, боротьбою угорців за свободу³³. Після радянського вторгнення 4 листопада 1956 р., Й. Міндсенті на 15 років отримав політичний прихисток у посольстві США в Угорщині³⁴.

З приходом до влади в 1956 р. Я. Кадара політика Святого Престолу була спрямована на пошук компромісу з новим комуністичним режимом. Ватикан не був категорично налаштований проти угорської влади, однак вимагав бодай мінімальної автономії для католицької церкви й створення сприятливих умов для задоволення релігійних потреб вірників. Як внутрішньополітичні, так і зовнішньополітичні обставини змушували державу шукати порозуміння, уникаючи конфронтації з католицькою церквою. У січні 1957 р. Я. Кадар оголосив нову урядову програму, другий пункт якої забезпечував свободу віросповідання та релігійного виховання. Держава зобов'язалася дотримуватися підписаних з церквами домовленостей³⁵.

Варто відзначити, що починаючи з 1950-х років церковну політику угорської влади визначали Міністерство внутрішніх справ, ЦК УСРП і насамперед Державне управління в справах церков, яке тісно співпрацювало з Департаментом агітації і пропаганди Угорської соціалістичної робітничої партії, Міністерством закордонних справ, Міністерством освіти, Комуністичною молодіжною лігою та церковними

³² Botos M. XII. Pius pápa és a magyar forradalom. *A katalikus egyház és az 1956-os forradalom*. Szerkesztette: K. Botos. Bp.: Pázmány press, 2018. Old. 134.

³³ A katolikus egyház és az 1956-os forradalom. Botos Katalin. Budapest, 2018. Old. 98–99.; Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 233.

³⁴ Szokolczai A. Az 1956-os forradalom és szabadságharc. *Magyarország története*. 21. Romsics Ignác. Budapest, 2010. Old. 89.

³⁵ Jávör M. Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964). Doktori (PhD) értekezés. Bp., 2020. Old. 70.

відомствами інших соціалістичних країн³⁶. Держуправління в справах церков в Угорщині було створено в 1951 р., натомість у Румунії воно діяло з 1948 р., а в Чехословаччині – з 1949 р. Під час створення цього відомства М. Ракоші заявив, що важливим завданням є внутрішній контроль діяльності церков і постійна перевірка «клерикальної опозиції»³⁷.

7 березня 1957 р. Державне управління в справах церков оприлюднило указ, згідно з яким Й. Міндсенті було позбавлено функцій Голови католицької церкви Угорщини. Указ президії Угорської Народної Республіки від 20 березня 1957 р. посилював втручання держави у внутрішні справи всіх конфесій, зокрема в процес призначення не тільки єпископів та настоятелів монастирів, а й парафіяльних священників³⁸. Таке рішення угорської влади викликало невдоволення з боку Ватикану й стало предметом переговорів у 1963 р.

24 травня 1957 р. при Всеугорському комітеті за мир було створено Раду католицької церкви та організацію «Opus Pacis» («Справа миру»), які підтримали «рух священників за мир». Під гаслом «боротьба за мир» передбачалася «боротьба за соціалізм»³⁹. Організації були створені католицьким керівництвом під тиском комуністичної влади з метою підтримки державної церковної політики. Очолив «Opus Pacis» архієпископ м. Калоча Й. Грес; серед засновників були єпископи та священники Е. Гомвош, Ш. Ковач, К. Пап, М. Ендреї, Ф. Куяні, М. Берестоці, Б. Маг та інші⁴⁰. Улітку 1957 р. влада поновила та доповнила попередні угоди з історичними церквами. Державне управління в справах церков «демократизувало» заклади освіти, які готували священнослужителів. Папські енцикліки, укази, циркуляри та положення можна було виголошувати лише після узгодження з Держуправлінням у справах церков⁴¹.

³⁶ Rajki Z. Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. URL: <https://egyhaztortenetiszemle.hu/wp-content/uploads/2021/02/rajki-kadar.htm> (дата звернення: 12.05.2024); Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 234.

³⁷ Völgyesi Z. A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. URL: <http://epa.oszk.hu/01500/01515/00010/pdf/> (дата звернення: 27.05.2024).

³⁸ Там само.

³⁹ Ladányi S. A Magyarországi Református Egyház az 1956-os (és az azt megelőző) esztendő(k)ben, valamint a Református Megújulási Mozgalom. *Sárospataki Füzetek 1997 – 2017*. 2006. 1 szám. Old. 15; Скиба І. Держава і протестантські церкви у Угорщині у 1948–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2021. Випуск 2(45). С. 106.

⁴⁰ Jávor M. Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964). *Doktori (PhD) értekezés*. Bp., 2020. Old. 71–75.

⁴¹ Balogh M. Egyház és egyházpolitika a Kádár rendszerben. URL: https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhazi-es-egyhazi-politika-a-kadar-rendszerben/ (дата звернення: 06.03.2024).

Про успіх державної політики у сфері релігії свідчить той факт, що до літа 1958 р. 260 з 600 головних посад у католицькій церкві належали «своїм» служителям. Відповідно до даних Держуправління в справах церков, 60–70% духовенства були політично нейтральними. Інші – лояльні та «реакційні» священники – становили лише 10–15%⁴². З 1958 р. держава знову намагалася бути прихильною до діючих конфесій. У постанові ЦК УСРП від 22 липня 1958 р. стверджувалося, що проголошена політика широкого народного фронту в боротьбі за соціалізм передбачає союз атеїстів та віруючих в інтересах зміцнення народної демократії. Усе це було зроблено з метою покращення як міжнародного становища Угорщини, так і внутрішньополітичної ситуації.

Комуністичні режими, що знаходилися при владі в країнах так званого соціалістичного табору, власне, як і Радянський Союз, велику увагу звертали на можливі зміни у Ватикані, пов'язані зі смертю Папи Пія XII (9 жовтня 1958 р.), який «навіть дихати не хотів одним повітрям із соціалістами»⁴³. Натомість новообраний Папа Іоанн XXIII відзначався більшою гнучкістю, ліберальними та компромісними поглядами. Нова політична концепція Папи була зафіксована в документах 1958 – 1959 рр. Зокрема, Міністерство внутрішніх справ Угорщини підготувало інформацію, у якій йшлося про те, що Іоанн XXIII буде «демократичнішим» за Пія XII, і можна очікувати на позитивні зміни в політиці Ватикану. Щоправда, головні перетворення в східній політиці Іоанна XXIII розпочалися лише в 1960-х роках, після смерті кардинала-консерватора Д. Гардіні⁴⁴.

2. Відносини між Угорщиною та Ватиканом у 1964–1989 рр.

На початку 1960-х років розпочався новий етап співробітництва між Ватиканом і правлячими комуністичними режимами в країнах Центральної та Східної Європи. Святий Престол не бажав, щоб католицька церква втрачала свої позиції, тому шляхом дипломатичних переговорів намагався вплинути на комуністичних лідерів. Зміни в східному напрямку зовнішньої політики Ватикану були зумовлені й тим, що в 1962 р. закінчилася міжнародна ізоляція Угорщини, у якій

⁴² Rajki Z. Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. URL: <https://egyhaztortenetszemle.hu/wp-content/uploads/2021/02/rajki-kadar.htm> (дата звернення: 12.05.2024).

⁴³ Jávör M. Egyházipolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957 – 1964). Doktori (PhD) értekezés. Bp., 2020. Old. 104.

⁴⁴ Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. Old. 29–30.

вона опинилася після жорстокого придушення революції 1956 р.⁴⁵. У 1963 р. відновилося членство Угорської Народної Республіки в ООН⁴⁶.

Започаткована Ватиканом після Другої світової війни так звана східна політика (*ostpolitik*) займала важливе місце у його зовнішній діяльності (найбільш виразно проявилася за правління Іоанна XXIII і Павла VI). Актуальність східного вектору зумовлювалася приходом до влади в країнах Центральної та Східної Європи комуністичних режимів. Тому метою нового курсу був пошук компромісів щодо мирного співіснування влади й церкви задля спільного блага. Кардинал А. Сильвестріні зазначив, що католицька церква свідомо обрала таку східну політику, маючи дві можливості: або гостро протиставитися комунізму й «героїчно загинути» на тих землях, або «у динамічно змінній ситуації у світі шукати більш ефективні шляхи, які б привели до кінцевої перемоги»⁴⁷.

Одним із архітекторів концепції східної політики Ватикану став архієпископ А. Казаролі, радником якого з питань Угорщини був єпископ П. Брезаноці. Імовірно, він також зіграв певну роль у формуванні думки А. Казаролі про те, що без угоди з комуністичними режимами католицька церква припинить своє існування в країнах Східної Європи⁴⁸. Дипломатична діяльність А. Казаролі тривала з 1940 р. до 1990 р., з 1963 р. архієпископ займався пошуком діалогу з комуністичними режимами в країнах соціалістичного табору⁴⁹. Як зауважив відомий католицький публіцист Дж. Вайгель, *ostpolitik* не досягла своєї мети: «Східна політика перетворила католицьку церкву в Угорщині на фактично повністю залежну від місцевої комуністичної партії й держави»⁵⁰.

На початку 1960-х років угорська влада сигналізувала про бажання продовжити перемовини з Ватиканом, проте надавала перевагу

⁴⁵ Balogh M. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. *Korunk*. 2013. Október. Old. 56; Юнгер М. Антикомуністична опозиція в Угорщині (1968–1990 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2018. С. 66.

⁴⁶ Völgyesi Z. A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. URL: <http://epa.oszk.hu/01500/01515/00010/pdf/> (дата звернення: 27.05.2024).

⁴⁷ Балог П. Ватикан, витоки східної політики та війна в Україні. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/06/16/161451/> (дата звернення: 20.05.2024).

⁴⁸ Kasza L. Bocsánatot kér a Vatikán? *Népszava*. 2013. Szeptember, 7. Old. 1.

⁴⁹ Gallagher P.-R. Agostino Casaroli és a Szentszéki-Magyar kapcsolatok. *Magyarország és Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1910-2015*. Szerkesztette: András Fejérdy. Budapest-Róma, 2015. Old. 30.

⁵⁰ Балог П. Ватикан, витоки східної політики та війна в Україні. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/06/16/161451/> (дата звернення: 20.05.2024); Вайгель Дж. Католицька Церква vs тоталітарні режими: що змінилося, а що ні? URL: <https://crs-center.org/%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA> (дата звернення: 02.06.24).

таємним відносинам між угорськими делегаціями та представниками Апостольської Столиці. Діалог між Святим Престолом та Угорщиною розпочався в 1961 р. У травні 1962 р. у Відні відбулася зустріч представників Угорщини з архієпископом А. Казаролі, після чого його було запрошено до Будапешту⁵¹. Уже 9 жовтня 1962 р. Папа Іоанн XXIII прийняв угорських єпископів Е. Гомвоша, Ш. Ковача та апостольського адміністратора П. Брезаноці, які прийшли з чітким дорученням від держави: 1) домовитися, щоб II Ватиканський собор не засудив комуністичну владу; 2) справу єпископа Й. Міндсенті вирішити таким чином, щоб він мав змогу виїхати до Риму. Іоанн XXIII привітав представників угорської католицької церкви й відразу висловився про Й. Міндсенті: «Volo quamprimum casum Cardinalis Mindszenty liquidare» («Якнайшвидше хочу вирішити справу кардинала Міндсенті»)⁵². Угорська влада сподівалася, що Ватикан звільнить Й. Міндсенті з посади архієпископа Есторгомського, тобто Голови католицької церкви Угорщини. Проте Святий Престол не поспішав, щоб не надто потурати комуністичному режиму.

У 1962 р. на перше засідання II Ватиканського собору запросили 9 представників з Угорщини, на друге (1963 р.) – 15, на третє (1964 р.) – 14, на четверте (1965 р.) – 13. Дослідник католицької церкви Г. Адріані у своїй монографії зауважує, що з 15 угорських делегатів на другому засіданні десятеро були агентами органів державної безпеки Угорщини⁵³. З 1963 р. переговори від імені Ватикану вів архієпископ А. Казаролі, а з боку Угорщини – Й. Прантнер, керівник Держуправління в справах церков. Важливими є спогади А. Казаролі з приводу того, хто ж зробив перший крок назустріч переговорному процесу. На його думку, ініціатором був М. Хрущов, коли, за його настановою, представник Радянського Союзу 25 листопада 1961 р. привітав Папу Іоанна XXIII з 80-річчям⁵⁴.

15 вересня 1964 р. Угорщина підписала часткову угоду (*agrément*) з Ватиканом, згідно з якою останній отримав право призначати священників за погодженням з УСРП. Документ було підписано у м.

⁵¹ Adriányi G. A. Adriányi G. A A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. Old. 33.

⁵² Adriányi G. A A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. Old. 35–36.

⁵³ Там само. Old. 42.

⁵⁴ Izsák N. Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti szemle* 18. 2017. 1.szám. Old. 59–60.; Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 235.

Будапешті головами делегацій⁵⁵. 19 вересня 1964 р. Святий Престол висловився про укладання двосторонніх усних угод. Серед них була і така, відповідно до якої Ватикан відмовлявся від засудження «руху священників за мир». Зі свого боку, угорська влада пообіцяла, що не буде зміцнювати цей рух⁵⁶. Через невеликий проміжок часу стало очевидним, що угода 1964 р. не покращила становище католицької церкви в Угорщині, оскільки не спостерігалось реальних позитивних змін у відносинах між державою та церквою. Проте це була перша угода, яку Ватикан уклав із соціалістичною країною. Незважаючи на зміни в державно-церковних відносинах, і надалі діяли обмеження щодо викладання Закону Божого в школах, продовжувалися репресії проти нелояльних до влади священнослужителів. Так, у 1965–1967 р., 1970 р. та 1972 р. відбулися гучні арешти священників, ченців та вірників, звинувачених у антидержавній діяльності⁵⁷.

Третє засідання II Ватиканського собору тривало з 27 вересня до 21 листопада 1964 р. На угорську делегацію влада поклала такі завдання, як: переконати Ватикан і громадськість, що вирішити існуючі проблеми між державою та церквою всередині Угорщини можливо шляхом компромісів та переговорів; дати зрозуміти, що «рух священників за мир» не становить такої небезпеки, як вплив тих священників, які виступають проти церковної політики угорської влади; наголосити, що співпраця церкви з державою є неминуною⁵⁸. Угодою 1964 р. також визначалося, що Папський угорський інститут у Римі буде підпорядковано Держуправлінню у справах церков в Угорщині⁵⁹.

Загалом уперше після Другої світової війни Кремль погодився на те, щоб країна із соціалістичного табору підписала угоду зі Святим Престолом. Ватикан також уперше вів переговори з комуністичною владою⁶⁰. «Лід зламався на хвилі II Ватиканського собору, який дав можливість деяким єпископам зі східних країн заговорити. Так, крок

⁵⁵ Юнгер М. Антикомуністична опозиція в Угорщині (1968–1990 pp.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2018. С. 31.; Kasza L. Bocsánatot kér a Vatikán? *Népszava*. 2013. Szeptember, 7. Old. 2.

⁵⁶ Izsák N. Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti szemle* 18. 2017. 1.szám. Old. 47.

⁵⁷ Там само. Old. 65.

⁵⁸ Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. Old. 54–55.

⁵⁹ Kasza L. Bocsánatot kér a Vatikán? *Népszava*. 2013. Szeptember, 7. Old. 2–3.

⁶⁰ Balogh M. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. *Korunk*. 2013. Október. Old. 59.

за кроком, інформація доходила до Святого Престолу», – написав у своїх мемуарах архієпископ А. Казаролі⁶¹.

Наслідком переговорів між Будапештом та Ватиканом у 1967–1968 рр. стало те, що 10 січня 1969 р. відбулися важливі зміни в угорському єпископаті. Головою єпископської ради Папа Павло VI призначив Й. Іяша, до того цю посаду обіймав Е. Гомвоші. Також було висвячено десять нових єпископів. Г. Адріані зауважив, що Святий Престол до призначення примасом католицької церкви Угорщини у 1976 р. Л. Лейкої, не знав, що Й. Іяш був агентом Управління держбезпеки Угорщини⁶².

У 1965–1970 рр. активно велися переговори між Ватиканом, США та Угорщиною щодо звільнення кардинала Й. Міндсенті. Надалі від імені Святого Престолу їх вів архієпископ А. Казаролі. Дозвіл на виїзд кардинала з країни повинен був покращити угорсько-американські взаємини й влада Угорщини це добре розуміла, однак проти нормалізації відносин з кадарівським режимом виступав сам Й. Міндсенті. Консенсусу вдалося досягнути 9 травня 1971 р. при підписанні чергової угоди між Угорщиною та Ватиканом. Пункт перший документу зазначав: «Святий Престол запевняє Угорську Народну Республіку, що кардинал Йосиф Міндсенті після того, як покине територію Угорщини, буде уникати можливості прямо й опосередковано впливати на життя та діяльність угорської католицької церкви, не буде вороже висловлюватися або діяти проти Угорської Народної Республіки»⁶³. Угоду підписали кардинал Дж. Келі та представник Угорщини М. Імре. Єпископ Й. Міндсенті зумів виїхати з Угорщини 28 вересня 1971 р. у супроводі О. Россі – віденського нунція та Дж. Келі⁶⁴. З Австрії примас вилетів до Риму, де у Ватикані його особисто зустрів Папа Павло VI. Угорська влада помилувала єпископа й припинила кримінальне провадження проти нього. Виїхавши з Угорщини до Риму, у грудні 1973 р. Й. Міндсенті був звільнений Ватиканом від обов'язків Голови угорської католицької церкви. Останні роки єпископ прожив в Австрії, де до осені 1973 р. підготував перше видання своїх спогадів. У 1974 р. мемуари були видані

⁶¹ Bertalan P. Fejér megye egyházpolitikai mozgásai, 1957–1968, *Egyháztörténeti szemle* 13. 2012. 1.szám. Old. 13; Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 235.

⁶² Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Old. 70–71.

⁶³ Там само. Old. 111–112.

⁶⁴ Izsák N. Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti szemle* 18. 2017. 1.szám. Old. 63.; Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Old. 112–113.

угорською, німецькою, англійською, французькою, іспанською та голландською мовами⁶⁵. Помер кардинал 6 травня 1975 р. Показово, що на похованні не було жодного єпископа з Угорщини⁶⁶.

Упродовж травня-червня 1973 р. між Угорщиною та Ватиканом велися переговори щодо призначення нового керівника угорської католицької церкви. У лютому 1976 р. цю посаду зайняв Л. Лейкої (1976–1986 рр.) – керівник Веспрійського єпископства⁶⁷. Також 10 січня 1975 р. Павло VI висвятив десять нових єпископів, на що погодилася й угорська влада. Востаннє Папа Павло VI провів церемонію посвяти єпископів для Угорщини в березні 1978 р. У квітні 1979 р. такий обряд здійснив уже наступний очільник католицької церкви – Папа Іоанн Павло II⁶⁸.

Кардинал Л. Лейкої намагався підтримувати конструктивні відносини з владою, котра заради власної вигоди вже не розглядала церкву, як ворога, надаючи їй мінімум простору для самостійної діяльності, названої кардиналом – «малими кроками»⁶⁹. Термін «політика малих кроків» використовувався для означення відносин між державою та католицькою церквою в Угорщині в 1975–1989 рр. У 1970-х роках державна політика широкого народного фронту призвела до того, що більшість церков відкрито підтримували політичний та економічний курс комуністичного режиму. У період з 1951 р. до 1988 р., згідно з даними Державного управління в справах церков, 118 католицьких священників отримали високі державні відзнаки. Наданням державних нагород влада прагнула заручитися підтримкою церков у здійсненні своєї політики. Зокрема, таку відзнаку, як прапор Угорської Народної Республіки, прикрашений рубінами, отримав кардинал Л. Лейкої.⁷⁰

Важливою міжнародною подією стала зустріч Павла VI та Я. Кадара 9 червня 1977 р. Значення цього візиту полягало в тому, що Я. Кадар

⁶⁵ Mindszenty J. Emlékirataim. Felelős szerkesztő Kovács Attila Zoltán. Bp.: Gyomai Kner Nyomda Zrt., 2015. Old. 12.

⁶⁶ Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939-1978. A Mindszenty-ügy. Old. 184.

⁶⁷ Rajner M. J. A Kádár korszak. 1956–1989. *Magyarország története. 22. Romsics Ignác.* Bp., 2010. Old. 68.

⁶⁸ Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Old. 189, 194.

⁶⁹ Rajner M. J. A Kádár korszak. 1956–1989. *Magyarország története. 22. Romsics Ignác.* Bp., 2010. Old. 68–69.

⁷⁰ Tabajdi G. Kádár János és az egyházak. *Rubikon.* 2017. 4.szám. Old. 55.; Скиба І.І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 235.

став першим комуністичним лідером, який перетнув поріг Ватикану⁷¹. Я. Кадара супроводжували дружина та вісім високопосадовців, серед яких був і Міністр закордонних справ Угорщини Ф. Пуїо. Папа Павло VI приймав Генерального секретаря УСРП як керівника держави відповідно до протоколу. Зустріч відбулася в особистій бібліотеці Павла VI у присутності архієпископа А. Казаролі та Ф. Пуїо⁷². Павло VI не приховував, що його зустріч з Я.Кадаром є історичною. Звичайно, не обійшлося без антикомуністичних мітингів у Римі та виступів депутатів у італійському парламенті, спрямованих на критику лідера комуністичного режиму в Угорщині⁷³.

Починаючи з 80-х років ХХ Ст. у відносинах між державою та різними конфесіями назріла криза, яку влада намагалася вирішити через демократизацію релігійного життя. Для католицької церкви вона була зумовлена ще й подвійним підпорядкуванням: Ватикану та комуністичній владі Угорщи⁷⁴. У цей час всі церкви активно приступили до створення нового релігійного законодавства. Зокрема, єпископ Естергомський Л. Пашкої, який змінив на цій посаді Л. Лейкої в 1987 р., став ініціатором запровадження альтернативної військової служби. Необхідність таких заходів була зумовлена тим, що з другої половини 1970-х років все більше вірників відмовлялися від несення військової служби з посиленням на релігійні переконання.

Наприкінці 1980-х років змінювалася й геополітична ситуація у світі. Радянські аналітики вказували на критичний стан, що склався в країнах так званого соціалістичного табору. У висновках зазначалося: «...модель економічного та політичного розвитку, нав'язана цим країнам після 1948 року, вочевидь, зазнала краху..., нам слід усвідомити, що до моделі соціалізму треба додати певні основні особливості західної моделі розвитку (такі, наприклад, як ринок, конкуренція, громадянське суспільство, права людини тощо)»⁷⁵. Крім того, на формування суспільно-політичних процесів у тому числі і в Угорщині намагалися впливати США, які прагнули витіснити Радянський Союз із центральноєвропейського простору.

⁷¹ Balogh M. *Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika*. Korunk. 2013. Október. Old. 61.

⁷² Adriányi G. *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978*. A Mindszenty-ügy. Old. 195–196.

⁷³ Там само. Old. 63.

⁷⁴ Balogh M. *Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika*. Korunk. 2013. Október. Old. 61.

⁷⁵ Юнгер М. *Антикомуністична опозиція в Угорщині (1968–1990 рр.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2018. С. 154.

У результаті трансформаційних процесів в Угорщині наприкінці 80-х років ХХ Ст. 30 червня 1989 р. ліквідовано Державне управління в справах церков і створено Загальноугорську раду в справах релігій⁷⁶. У 1990 р. було анульовано укладену в 1950 р. угоду між державою й католицькою церквою. У взаємовідносинах з Апостольською Столицею оголошувалася поза законом частина угоди, укладена в 1964 р.: Угорщина відмовилася від права попереднього погодження кандидатур на високі церковні посади. 4 січня 1990 р. угорська влада ухвалила закон «Про свободу совісті та віросповідання»⁷⁷.

Станом на 2011 р., згідно зі всеугорським переписом населення, римо-католиками себе визнали 3 млн. 872 тис. осіб, реформатами (кальвіністами) – 1 млн. 153 тис., лютеранами (євангелістами) – 215 тис.⁷⁸

ВИСНОВКИ

Наприкінці 40-х років ХХ ст. комуністична влада Угорщини взяла курс на обмеження прав історичних церков (католицької та протестантських), які традиційно впродовж століть мали великий вплив на суспільство та розвиток країни загалом. Особливо значущою була державотворча та суспільна роль католицької церкви як домінуючої в Угорщині. Саме тому комуністичний режим спробував шляхом домовленостей та репресій схилити на свій бік частину католицьких ієрархів, які повинні були допомагати новій владі будувати соціалізм та не критикувати правлячий режим.

Зауважимо, що римо-католицька церква, на відміну від реформатської та лютеранської, довше протистояла тиску держави. Така позиція кліру та вірників зумовлювалася й особистим авторитетом духовного лідера угорців, Голови католицької церкви єпископа Й. Міндсенті, який був послідовним противником установаження комуністичної влади в Угорщині. Проте в 1950 р. державі вдалося роз'єднати католиків, створивши «рух священників за мир», який пішов на співпрацю з органами державної влади.

⁷⁶ Balogh M. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. *Korunk*. 2013. Október. Old. 61.

⁷⁷ Палінчак М.М. Державно-церковні відносини в Угорській Республіці. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/897> (дата звернення: 02.05.2024).

⁷⁸ Magyarország: A népesség – demográfiai helyzet, nyelvek, vallások. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/hu/national-education-systems/hungary/magyarorszag-perpesseg-demografiai-helyzet-nyelvek-vallasok> (дата звернення: 06.05.2024); Скиба І. Держава і протестантські церкви у Угорщині у 1948–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2021. Випуск 2(45). С. 103–108.

Після жорстокого придушення радянськими військами революції 1956 р., Генеральний секретар ЦК УРСР Я. Кадар взяв курс на врегулювання державно-церковних відносин задля проведення політики консолідації та побудови соціалізму. Тому прірва, що відділяла угорське суспільство від справжньої демократії, не була такою глибокою, як в інших країнах-сателітах Радянського Союзу.

Важливими були дипломатичні відносини Угорщини зі Святим Престолом і покращилися вони саме у період правління Я. Кадара (1956–1988 рр.), хоча доброзичливими та гармонійними їх назвати важко. Зокрема, позитивний вплив на двосторонню співпрацю мали угоди підписані в 60–70-х роках ХХ Ст. та візит Я. Кадар до Ватикану у 1977 р. Саме у цей час, за правління Іоанна ХХІІІ і Павла VI, активізувалася східна політика (*ostpolitik*) Святого Престолу.

Назрівання внутрішньої економічної та суспільно-політичної кризи в Угорщині на початку 1980-х років вплинуло й на державно-церковні відносини. Влада визнала, що населення дедалі більше незадоволене церковною політикою. У 1987 р. реформатський єпископ К. Товт у зверненні до Ради Синоду висловив сумніви щодо непорушності угод 1948 р. і 1950 р. між історичними церквами та державою⁷⁹. Саме ця промова започаткувала новий період в історії церков, що призвело до здобуття ними повної свободи у 1989–1990 рр.

АНОТАЦІЯ

Метою дослідження є характеристика діяльності найчисельнішої та найвпливовішої церкви в Угорщині – римо-католицької. Разом з протестантськими ця конфесія належить до так званих історичних церков Угорщини. За хронологічні рамки взято 1950 р. (рік наступу комуністичного режиму на діяльність католицької церкви та підписання з нею компромісної угоди про співпрацю) і 1989 р. (ліквідація Державного управління у справах церков та припинення дії угоди 1950 р).

У дослідженні насамперед на основі угорської історіографії проаналізовано відносини між католицькою церквою та комуністичною владою в Угорській Народній Республіці. Також охарактеризовано дипломатичну співпрацю Угорщини з Ватиканом та її вплив на становище церкви, кліру й пастви. Відзначено, що лідер «м'якої диктатури» Я. Кадар зумів перетворити частину католицького духовенства в слухняне знаряддя здійснення державної політики,

⁷⁹ Horváth E. A Magyarországi Református Egyház története a kommunista időkben (1945–1989) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zsinatileveltar.hu/a-magyarorszag-i-reformatus-egyhazi-tortenete-a-kommunista-idokben-1945-1989> (дата звернення: 14.06.2024).

спрямованої на досягнення суспільної злагоди після революції 1956 р. Проте до останнього нескореним залишався Голова угорської католицької церкви, кардинал Й. Міндсенті, який категорично виступав проти комуністичного режиму в Угорщині.

Зауважено, що в 60–70-х роках XX Ст. комуністична влада та церква співпрацювали шляхом компромісів, що було необхідною умовою проведення державою політики народного фронту в боротьбі за соціалізм. Установлено, що в період правління Я. Кадара відносини Угорщини зі Святим Престолом покращилися, проте конструктивними не стали. Візит Генерального секретаря УСРП Я. Кадара до Павла VI у 1977 р. став першим серед лідерів країн соціалістичного табору. У 80-х роках XX Ст. вплив держави на церкви став слабкішим, а в ході суспільно-політичних змін наприкінці 80-х років усі конфесії в Угорщині здобули повну свободу діяльності.

Література

1. Adriányi G. A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978. A Mindszenty-ügy. Bp.: Kairosz Kiadó, 2004. 251 old.
2. A katolikus egyház és az 1956-os forradalom. Botos Katalin. Bp., 2018. 179 old.
3. Balogh M. Egyház és egyházpolitika a Kádár rendszerben. URL: https://www.eszmelet.hu/balogh_margit-egyhazi-es-egyhazi-politika-a-kadar-rendszerben/ (дата звернення: 06.03. 2024).
4. Balogh M. Lojalitás vagy szembenállás? A magyar katolikus egyház és a kádári szövetségi politika. *Korunk*. 2–13. Október. Old. 536 – 3.
5. Botos M. XII. Pius pápa és a magyar forradalom. *A katalikus egyház és az 1956-os forradalom*. Szerkesztette: K. Botos. Bp.: Pázmány press, 2018. Old. 131–142.
6. Czetz B. Mindszenty Bodajkon. Dokumentum. *Egyháztörténeti szemle* 9. 2008. 1.szám. Old. 48–59.
7. Horváth E. A Magyarországi Református Egyház története a kommunista időkben (1945–1989). URL: <https://zsinatilevtar.hu/a-magyarorszag-i-reformatus-egyhazi-tortenete-a-kommunista-idokben-1945-1989> (дата звернення: 14.06.2024).
8. Izsák N. Kádár János a Vatikánban. *Egyháztörténeti szemle* 18. 2017. 1.szám. Old. 56 – 77.
9. Gallagher P.-R. Agostino Casaroli és a Szentszéki-Magyar kapcsolatok. *Magyarország és Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1910-2015*. Szerkesztette: András Fejérdy. Budapest-Róma, 2015. Old. 29–32.
10. Gergely J. Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon (Dokumentumok). Bp.: Vigilia Kiadó, 1990. 375 old.

11. Gergely J. A Mindszenty-per. Bp. Kossuth Kiadó, 2001. 200 old.
12. Jávor M. Egyházpolitika, ateista propaganda és békemozgalom a Kádár-rendszer korai éveiben (1957–1964). Doktori (PhD) értekezés. Bp., 2020. 183 old.
13. Kasza L. Bocsanatot kér a Vatikán? *Népszava*. 2013. Szeptember, 7. 8 old.
14. Ladányi S. A Magyarországi Református Egyház az 1956-os (és az azt megelőző) esztendő(k)ben, valamint a Református Megújulási Mozgalom. *Sárospataki Füzetek 1997–2017*. 2006. 1 szám. Old. 8–17.
15. Magyarország: A népesség – demográfiai helyzet, nyelvek, vallások. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/hu/national-education-systems/hungary/magyarorszag-nepesseg-demografiai-helyzet-nyelvek-vallasok> (дата звернення: 06.05.2024).
16. Mindszenty J. Emlékirataim. Felelős szerkesztő Kovács Attila Zoltán. Bp.: Gyomai Kner Nyomda Zrt., 2015. 664 old.
17. Nagy P.-T. A felekezeti statisztika a népszámlálásban és a szociológiában. *Kisebbség-kutatás. Minority studies*. 2014. 23. Évfolyam. 3. Szám. Old. 6–35.
18. Rajki Z. Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. URL: <https://egyhaztortenetiszemle.hu/wp-content/uploads/2021/02/rajki-kadar.htm> (дата звернення: 12.05.2024).
19. Rajner M. J. A Kádár korszak. 1956-1989. *Magyarország története*. 22. Romsics Ignác. Bp., 2010. 112 old.
20. Szokolczai A. Az 1956-os forradalom és szabadságharc. *Magyarország története*. 21. Romsics Ignác. Bp., 2010. 112 old.
21. Szöts Z.-O. A kommunizmus támadása a keresztény egyházak ellen – A Mindszenty-per hetven év távlatából. URL: <http://ujkor.hu/content/kommunizmus-tamadasa-kereszteny-egyhaziak-ellen-mindszenty-per-hetven-ev-tavlatabol?fbclid=IwAR3SIU6YIObSBQ-RphyqgWfJVe1YTB-cxUBGfphcMWMmSk7CCJGIGCoGzx0> (дата звернення: 06.03. 2024).
22. Tabajdi G. Kádár János és az egyházak. *Rubikon*. 2017. 4.szám. Old. 48–57.
23. Völgyesi Z. A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. URL: <http://epa.oszk.hu/01500/01515/00010/pdf/> (дата звернення: 27.05.2024).
24. 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. URL: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A/net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT (дата звернення: 12.05.2024).

25. Балог П. Ватикан, витоки східної політики та війна в Україні. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2022/06/16/161451/> (дата звернення: 20.05.2024).

26. Вайгель Дж. Католицька Церква vs тоталітарні режими: що змінилося, а що ні? URL: <https://crs-center.org/%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%> (дата звернення: 02.06.24).

27. Палінчак М.М. Державно-церковні відносини в Угорській Республіці. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/897> (дата звернення: 02.05.2024).

28. Палінчак М.М. Трансформація державно-церковних відносин у постсоціалістичних суспільствах (на прикладі країн Центрально-Східної Європи). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Одеса, 2014. 414 с.

29. Скиба І. Державно-церковні відносини в Угорщині у 1956–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2020. Випуск 1(42). С. 232–238.

30. Скиба І. Держава і протестантські церкви у Угорщині у 1948–1989 рр. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Історія. 2021. Випуск 2(45). С. 103–108.

31. Юнгер М. Антикомуністична опозиція в Угорщині (1968–1990 рр.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ, 2018. 236 с.

Information about the author:

Skyba Ivanna Ivanivna,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor at the Department of Modern History

of Ukraine and Foreign Countries

Uzhhorod National University

3, Narodna Squ., Uzhhorod, 88000, Ukraine